

De sigarenfabricage in Valkenswaard

Henk van Mierlo

De sigarenfabricage startte in Nederland in 1826 te Kampen en breidde zich daarna over het gehele land uit. Door de lage lonen en de relatieve arbeidsrust kwam het zwaartepunt van de industrie langzaam maar zeker te liggen in het zuiden van Nederland, met name in Noord-Brabant. In deze provincie verschoof het centrum van de fabricage zich naar het zuidoosten, naar de Kempen, de streek ten zuidwesten van Eindhoven. Deze stad kende reeds een traditie van snuiftabak en ook startte daar in 1845 de eerste sigarenfabriek. Daarna begonnen ook in de omgeving van Eindhoven fabrikanten met de productie van sigaren.

In 1865 begon Jan van Best senior een sigarenfabriek voor zijn drie zonen Jan, Jasper en Antoon. Van Best, de meest vermogende inwoner van het dan ruim 1.100 zielen tellende en op de landbouw georiënteerde Valkenswaard, verstond de tekenen destijds. Hij besepte dat de landbouw

Sigarenfabriek van de Gebroeders Best

zijn nazaten geen toekomst kon bieden, maar dat die veeleer gezocht moest worden in de opkomende industrialisatie. Toen waren daarin drie sectoren bepalend, de textiel-, de schoen- en de sigarenfabricage. In tegenstelling tot de eerste twee was de laatste op dat moment een snel groeiende industriële sector waarvoor bovendien

weinig startkapitaal benodigd was. Ook bezat Valkenswaard een gunstige infrastructuur met een verharde weg, die 's-Hertogenbosch met Luik verbond, en een spoorlijn, die in 1866 vanuit Eindhoven naar Hasselt zou gaan lopen. Om uiteenlopende redenen haakten Jasper en Antoon al kort na de start af en bleef Jan van Best junior als enige tabaksondernemer over bij de firma de Gebroeders Van Best. Toen Jan van Best in 1880 op jonge leeftijd overleed, had hij de onderneming uitgebouwd tot een grote fabriek met 131 werknemers, met filialen in Leende en het Belgische Zonhoven, en

met een fabrieksharmonie en een liedertafel. Antoon van Best nam het roer over van zijn overleden broer en bouwde de fabriek verder uit. Hij kreeg ook te maken met concurrentie in het dorp, omdat anderen het voorbeeld gingen volgen en ook een sigarenfabriek begonnen. De kennis van tabak, aan- en afvoerkanalen en de fabricage van sigaren was inmiddels in Valkenswaard immers ruim voorhanden en de drempel om te starten onverminderd laag. De werkgelegenheid in de plaatselijke tabakssector steeg van 131 werknemers in 1880 tot 1.221 in 1919. Op dat moment waren er ook de meeste sigarenfabrieken en -fabriekjes actief, namelijk ruim 40. In totaal zijn in Valkenswaard tussen 1865 en 2003 zo'n 100 verschillen sigarenfabrieken geteld. Valkenswaard ontwikkelde zich tot een sigarencentrum van formaat. Niet alleen was hier deze industrie sterk overheersend, in 1920 werkte 60% van de beroepsbevolking in deze tak van nijverheid, landelijk een uniek hoog percentage, maar ook werkte een relatief groot deel van de sigarenmakers in grote fabrieken. Deze fabrieken boden tal van (schaal)voordelen, zoals de mogelijkheid tot export, en door het aankopen en aanhouden van voorraden tabak en gereed product konden zij een constante kwaliteit aanbieden en pieken en dalen in de afzet opvangen. Tot na de Eerste Wereldoorlog kende de sigarenindustrie een sterke groei, veroorzaakt door een verandering in rookgedrag, waarbij de pijp en de pruim vervangen werden door de sigaar, een sterke binnenlandse bevolkingsgroei en een groei van de export.

De Valkenswaardse fabrikanten produceerden sigaren voor de lagere marktsegmenten. De concurrentie daarin was groot, met een sterke druk op de lonen als gevolg. Dit veranderde toen in de laatste jaren van de Eerste Wereldoorlog de inflatie sterk steeg, net als de export, en lonen zelfs sterker stegen dan de inflatie. Dit brak de industrie op toen begin jaren twintig de tabaksaccijns werd ingevoerd, de eerste cao in werking trad, de export inzakte en een crisis de vraag deed verminderen. Dit stimuleerde de mechanisatieontwikkeling en schaalvergroting zette in. Hieruit kwamen in Valkenswaard tijdens het interbellum twee fabrieken naar voren, die voortaan de toon zouden zetten: Hofnar en Willem II. De crisis van de jaren dertig zorgde wederom voor een afname van het aantal tabaksbedrijven ter plaatse en tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de schaarse tabak door de bezetters verdeeld over de grootste bedrijven. Daardoor konden alleen Hofnar en Willem II in Valkenswaard, zij het op een laag niveau en met inferieure tabak, nog enigszins blijven produceren. De overige fabrieken moesten de deuren sluiten. Na de oorlog kwam de tabaksaanvoer slechts langzaam weer op gang en lang niet alle fabrieken openden opnieuw de deuren. Ook waren enkele fabrieken bij de bevrijding van Valkenswaard in september 1944 geheel verwoest door geallieerde bombardementen. De

tendens tot schaalvergroting zette in versterkte mate voort en feitelijk resteerden in de jaren vijftig en zestig alleen de beide grote tabaksfabrieken Hofnar en Willem II. In 1954 werd met een gezamenlijk aantal van 2.274 arbeidsplaatsen (inclusief de werknemers in de filialen) een naoorlogs maximum aan werkgelegenheid in de plaatselijke tabakssector bereikt.

*Sigarenmakers
eind jaren
twintig aan het
werk in
sigarenfabriek
Gebroeders
Jeurissen*

Daarna ging het bergafwaarts. Opnieuw was in aanvang een wijziging in het rookgedrag, de sigaret die het won van de sigaar, hiervan de oorzaak, maar allengs deed ook de anti-rooklobby zijn invloed gelden. Uiteindelijk ging de Hofnar in 1990 failliet en werd Willem II in datzelfde jaar overgenomen door Swedish Match, die in 2003 daadwerkelijk de laatste sigaar ter plaatse fabriceerde.

De sigarenindustrie leidde in Valkenswaard weliswaar tot veel werkgelegenheid, maar wel werk waar tegenover lange tijd een uitermate lage beloning stond. Driekwart van de sigarenmakers verdiende rond 1910 te weinig om aangeslagen te kunnen worden voor de plaatselijke inkomstenbelasting. Inzet van kinderen direct na de lagere school was daarom nodig om het gezinsinkomen te spekken. Het was ook een strategie van de fabrikanten om de gestage groei van het aantal arbeidsplaatsen van onderaf op te vullen met kinderen uit met name de armere gezinnen. De gemiddelde leeftijd van de sigarenmakers was dan ook erg laag. Doordat lange tijd het vooral thuiswonende kinderen waren die in de fabrieken de werkzaamheden verrichtten, kwam de noodzaak tot organisatie ook pas redelijk laat op gang. Nadat eerdere pogingen op niets waren uitgelopen,

werd in 1909 een vakvereniging op katholieke grondslag opgericht en verscheen er kort daarna ook een neutrale vakvereniging, in de volksmond de 'rooie bond' genoemd. Hoewel de werkgevers niet zaten te wachten op georganiseerde arbeiders, werden met name de leden van de laatste vakbond actief tegengewerkt. In 1913 bleek het organiseren reeds de vruchten af te werpen toen na drie weken algemene staking de werkgevers de looneisen inwilligden. Wel gingen de werkgevers zich nu ook organiseren. Dit markeerde het begin van een minder paternalistische bedrijfsvoering en van meer zakelijke arbeidsverhoudingen. In 1920 volgde de eerste landelijke cao, waardoor de sigarenmaker niet langer was overgeleverd aan de grillen van zijn patroon. Door wetgeving gingen toen ook misstanden als gedwongen winkelnering, boetesystemen en thuisarbeid langzaamaan tot het verleden behoren. Wel trad de machine de fabriek binnen, die gaandeweg het arbeidsritme ging bepalen. Maar tot in de jaren zestig van de vorige eeuw bleef het werk in de sigarenindustrie voor een groot gedeelte handenarbeid.

Tot zover in een *nutshell* de geschiedenis van de sigarenindustrie in Valkenswaard, die een kleine anderhalve eeuw een belangrijke invloed heeft gehad op de ontwikkeling van deze gemeente.